

Woordenboek
Latijn/Nederlands

Woordenboek

Latijn/Nederlands

Hoofdredacteur

prof. dr Harm Pinkster

emeritus hoogleraar aan de

Universiteit van Amsterdam

Vijfde herziene druk

AMSTERDAM UNIVERSITY PRESS

Het redactieteam van het *Woordenboek Latijn/Nederlands* bestond uit de volgende personen, met vermelding van een – vereenvoudigde – aanduiding van hun inbreng:

Ronald Blankenburg, Sé Lenssen, Emilie van Opstall, Marijke Ottink, Mischa Veldman (eerstelij n vertalers), Machtelt Bolkestein, Wichert Claassen, Daan den Hengst, Jan de Jong, Sé Lenssen, Rodie Risselada (redacteurs), Ronald Blankenburg, Ineke Blijleven, Jan de Jong, Jan Vonk (eindredactie en computerondersteuning) en Harm Pinkster (hoofdre dacteur).

Dit woordenboek is gebaseerd op het PONS Global-wörterbuch Lateinisch-Deutsch, uitgegeven door Ernst Klett Verlag für Wissen und Bildung GmbH. Dit woordenboek kwam mede tot stand dankzij een subsidie van het ministerie van OC en W.

Eerste druk: 1998, AUP, Amsterdam
Tweede, herziene druk: 2003, AUP, Amsterdam
Derde druk: 2005, AUP, Amsterdam
Vierde druk: 2007, AUP, Amsterdam
Vijfde, herziene druk: 2009, AUP, Amsterdam

Basisontwerp omslag:
Harry Sierman, Amsterdam
Ontwerp omslag: Kok Korpershoek, Amsterdam
Ontwerp binnenwerk: Harry Sierman, Amsterdam
Zetwerk: Thieme MediaCT, Deventer

ISBN ingenaaid 9789089640734
ISBN gebonden 9789053566077
NUR 627

© Oorspronkelijke uitgave: Ernst Klett Verlag für Wissen und Bildung GmbH, Stuttgart, Bondsrepubliek Duitsland, 1986

© Nederlandse vertaling en bewerking: Amsterdam University Press, Amsterdam, 1998
Geografische kaarten Imperium Romanum en Italia Antiqua uit: Grand Gaffiot © Hachette Livre 2000

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, St.b. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, St.b. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 882, 1180 AW Amstelveen). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Voorwoord

Het besluit om een nieuw (vertaal)woordenboek Latijn/Nederlands te maken is voortgekomen uit een aantal overwegingen die te maken hebben met het feit dat de positie van het Latijn in onze maatschappij heel anders is dan ten tijde van bv. de vervaardiging van het welbekende woordenboek van Muller en Renkema (en de latere bewerkingen daarvan). In het voorbereidend wetenschappelijk onderwijs is de omvang van de lectuur van Latijnse teksten aanzienlijk verminderd. Vertrouwdheid met de woordenschat van de voornaamste literaire teksten kan niet verondersteld worden. Steeds vaker worden bij schoolteksten toegespitste woordenlijstjes geproduceerd. Verder is de kennis van de vormleer zo veel minder dan vroeger dat veel leerlingen niet gemakkelijk van een woord in de tekst bij de lemmata in een van de bestaande woordenboeken terecht zullen komen. In het wetenschappelijk onderwijs is de kennis van het Latijn weliswaar nog maar voor weinig vakken verplicht, maar voor bepaalde studierichtingen zijn Latijnse teksten nog steeds belangrijk. Ook studenten in dergelijke studierichtingen hebben een ontoreikende morfologische en lexicale kennis om zelfstandig Latijnse teksten te kunnen lezen. Dit woordenboek biedt daarom meer morfologische hulp en geeft meer expliciete informatie over constructies. In de Appendix wordt bovendien systematische grammaticale informatie gegeven en informatie over realia. De verwachting is dat het woordenboek zo ook een betere ondersteuning kan geven om zelfstandig Latijn te lezen en o.a. een goede functie kan vervullen in de tweede fase van het vwo (het 'studiehuis').

Hierboven is al aangegeven dat het woordenboek bedoeld is voor een grotere doelgroep dan alleen vwo-leerlingen. Behalve op universitaire studenten richt het woordenboek zich ook op mensen die bij de uitoefening van hun beroep zo nu en dan Latijnse woorden moeten kunnen opzoeken. Te denken valt aan juristen en theologen. Het woordenboek is daarom gebaseerd op een corpus dat naar tijd en genre aanzienlijk ruimer is dan gebruikelijk.

Voor makers en gebruikers zou het ideaal zijn geweest om van voren af aan een nieuw woor-

denboek te maken. Dit was door de tijd en mankracht die daarvoor nodig zijn niet haalbaar. Toen ik besloten had dat er een nieuw woordenboek moest komen en subsidiëring door het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen in het vooruitzicht werd gesteld, ben ik op zoek gegaan naar een bruikbaar voorbeeld, dat bovendien in computerleesbare vorm beschikbaar was. Als uitgangspunt voor dit woordenboek heb ik toen gekozen voor het bestaande PONS woordenboek Latijn/Duits (uitg. Klett). Ons woordenboek verschilt echter sterk van het Duitse voorbeeld. Het aantal lemmata is aanzienlijk groter en veel bestaande lemmata zijn grondig aangepast, o.a. met behulp van de *Oxford Latin Dictionary* en de gepubliceerde delen van de *Thesaurus Linguae Latinae*, en flink wat zijn geschrapt. In beginsel zijn nu alle woorden opgenomen die ten minste enkele malen voorkomen in de niet-christelijke teksten tot ca. 400 (m.u.v. inscripties) die in de *Thesaurus* zijn verwerkt en ook de woorden die met redelijke frequentie voorkomen in toegankelijke christelijke teksten. Woorden die in de context worden uitgelegd of op andere wijze makkelijk te begrijpen zijn, zijn niet opgenomen. Een zekere willekeurigheid was daarbij niet te vermijden. De in het Duitse uitgangswerk opgenomen Middeleeuwslatijnse woorden zijn gehandhaafd. Wat de eigennamen betreft is in grote lijnen de keuze aangehouden van het Duitse woordenboek. Verdere uitbreiding bleek onwenselijk i.v.m. de omvang van het woordenboek.

Bij de opbouw van de lemmata heb ik – in navolging van het Duitse voorbeeld – gekozen voor een lineaire opsomming van betekenissen van een woord en niet voor een hiërarchische structuur met hoofdbetekenis(sen), deeltbetekenissen en ad-hocinterpretaties. Ik ben me ervan bewust dat daarmee de grens tussen contextuele interpretatie en betekenis vaak wordt overschreden, met uiteraard het risico van onjuiste of te toegespitste interpretaties. Ik heb voorrang gegeven aan de overzichtelijkheid voor de gebruiker boven een eventuele vanuit de semantische theorie meer verantwoorde systematiek.

Bij de woorden wordt waar mogelijk aangegeven van welk Latijns woord ze zijn afgeleid. Bij leenwoorden wordt aangegeven uit welke taal ze zijn overgenomen, uiteraard bijna steeds het Grieks.

Ik heb lang gearzeld over de te hanteren taalkundige terminologie. Uiteindelijk heb ik gekozen voor de gelatiniseerde, internationaal gebruikelijke terminologie. Het is dus *n* en niet *onz.*, en *adj.* en niet *bv.nw.* In de afkortingenlijst zijn wel de Nederlandse equivalenten toegevoegd. Een nog lastiger probleem vormden de grammaticale constructies bij werkwoorden van het type *donare* ('begiftigen', 'schenken') met naast het subject twee noodzakelijke aanvullingen, zeker als – zoals in dit voorbeeld – er twee constructies bestaan bij hetzelfde werkwoord. Hierbij heb ik wat ingewikkelder grammaticale terminologie helaas niet kunnen vermijden. Voor verdere informatie over de uitgangspunten die zijn gehanteerd, verwijs ik naar de paragraaf over de opbouw van het woordenboek.

In dit woordenboek is de nieuwe spelling gevolgd. Dat geldt ook voor ingeburgerde klassieke namen als Jupiter en Pompeji. Waar 'het Groene Boekje' niet helpt, in het bijzonder in het geval van eigenamen, heb ik de spelling aangehouden van de Winkler Prins. Maar dat was ook vaak niet mogelijk.

Dit woordenboek is een product van samenwerking tussen velen, junioren en senioren, bezoldigden en vrijwilligers. De namen van de meest intensief betrokkenen worden elders in dit boek vermeld. Ik maak een uitzondering om hier Jan Vonk te noemen, zonder wiens onvermoeibare inzet het boek er niet zou zijn. De medewerkers van Amsterdam University Press hebben ons werk geëngageerd begeleid. Het ministerie van OC en W (later de Commissie Lexicografische Vertaalvoorzieningen) heeft de uitgave mogelijk gemaakt door een royale subsidie. Het Computer Centrum Geesteswetenschappen van de Universiteit van Amsterdam heeft de uitgave technisch ondersteund. Ik heb het voorrecht gehad de hoofdredactie te mogen voeren. Ik dank alle betrokkenen voor hun inzet en steun. In het computertijdperk is het altijd mogelijk verbeteringen aan te brengen in nieuwe oplagen. Ik ben bij voorbaat erkentelijk voor iedere vorm van commentaar.

Amsterdam, 25 januari 1998

Voorwoord bij de tweede, herziene druk

Het Woordenboek Latijn/Nederlands is buitengewoon gunstig ontvangen, door recensenten en door gebruikers. Een flink aantal gebruikers heeft suggesties gezonden voor verbeteringen. Hun namen worden hieronder vermeld. Dit was een stimulans om verder te werken aan het woordenboek. Het is nu tijd om een herziene versie uit te brengen, met naar schatting 3000 kleine (een fout geplaatst haakje) en grote (nieuwe woorden, herziene beschrijvingen) veranderingen. Ook in de Appendix is een aantal storende fouten verwijderd. Gelijktijdig komt nu ook een cd-rom beschikbaar, die inhoudelijk gelijk is aan het woordenboek, maar op zijn minst twee voordelen heeft: het beeld kan vergroot worden, en het is mogelijk het woordenboek te doorzoeken op Nederlandse en Latijnse woorden. Verder zal er ook experimenteel, voornamelijk gratis, een website versie worden aangeboden.

Ik dank de volgende gebruikers voor hun suggesties: Leon ter Beek, Jan Bloemendal, Wichert Claassen, C.N.D. Harderwijk, Daan den Hengst, Nico Koeneman, Cees Kostelijk, Sé Lensen, Fik Meijer, Marijke Otrink, Marc v.d. Poel, Wim Rummelink, Rodie Risselada, Jan Vonk, Mark de Wilde. Ik wijk van de alfabetische volgorde af voor drie "grootleveranciers", die ik in het bijzonder dank voor hun vele kritische opmerkingen: Guus Bal, Joop Jagers en Jona Lendering. Voor de voorbereiding van de nieuwe tekst heb ik weer mogen profiteren van de inzet van Jan de Jong en Jan Vonk, ook al onvermoeibaar betrokken bij de eerste druk, en van Sabine Kok en Fenne Pinkster. De directeur en staf van de AUP dank ik voor ook nu weer hun hartverwarmende betrokkenheid en deskundigheid.

Een woordenboek is nooit af. Alle suggesties voor verbetering blijven welkom. Net als voorheen zullen regelmatig verbeteringen worden ingevoerd op www.latijnnederlands.nl.

Amsterdam, oktober 2002

Harm Pinkster

h.pinkster@uva.nl

Voorwoord bij de vijfde, herziene druk

Ook deze keer is de tekst van het woordenboek aanzienlijk gewijzigd. De appendix is uitgebreid met een overzicht van de declinatie van de adjectieven. Ook is een beknopt overzicht van de Romeinse geschiedenis toegevoegd. Dr Wolfgang de Melo (Oxford) heeft de lengtetekens op de klinkers gecontroleerd en een groot aantal verbeteringen voorgesteld. Van Wichert Claassen, Harm Poortvliet en Mark de Wilde, maar vooral ook van Friederike Bremer en Guus Bal heb ik veel suggesties voor verbetering en aanvulling ontvangen. De verwerking van al deze verbeteringen heeft Akke Pinkster voor haar rekening genomen. Zij is ook verantwoordelijk voor heel veel onzichtbare wijzigingen in de elektronische versies, waardoor de doorzoekbaarheid is verbeterd. Jan de Jong is nog steeds de steun en toeverlaat voor de technische infrastructuur. Ik dank hen allen zeer voor hun hulp. Mijn dank gaat ook weer uit naar de enthousiaste en competente staf van AUP en naar Saskia de Vries, directeur van AUP. Voor alle vormen van commentaar houd ik me aanbevolen.

Amsterdam, juli 2008
Harm Pinkster

h.pinkster@uva.nl

De opbouw van het woordenboek

De ordening van de lemmata

fācunditās
fācundus
faeceus
faecula

ōs¹, ōris n
os², ossis n

De lemmata (titelwoorden)
zijn alfabetisch geordend.

Woorden die op gelijke wijze geschreven worden, maar tot een verschillende woordsoort behoren of van een verschillende stam zijn afgeleid, worden van elkaar onderscheiden met een verhoogd cijfer: ¹, ², aan het eind van het titelwoord. (N.B. lengtetekens boven klinkers worden in dit verband genegeerd.)

De opgenomen basisvorm

amō, amāre
pūniō, pūnīre
cubō, cubāre, cubuī, cubitum
habēō, habēre, habuī, habitum
dēleō, delēre, delēvī, delētum
dīcō, dīcere, dīxī, dictum
queror, querī, questus sum

re-stituō, stituere, stituī, stitūtum
ad-veniō, venīre, venī, ventum

Bij de vervoegde en verbogen vormen van resp. werkwoorden en naamwoorden wordt het lemma gevormd door een **basisvorm**, gevolgd door beknopte informatie van voornamelijk morfologische aard. Bij het titelwoord en de andere vormen worden lange klinkers gemarkeerd met een lengteteken boven de klinker, bv. **ā**, **ī**.

- Bij **werkwoorden (verba)** is als basisvorm genomen de eerste persoon van de singularis praesentis indicativi activi (of passivi). Naast deze basisvorm wordt in principe de **infini-tivus praesentis** gegeven en vaak ook de **stamtijden**. Het laatste gebeurt niet bij de regelmatige werkwoorden van de *a*- en *i*-conjugatie, zoals *amāre* en *pūnīre*.
- Bij **samengestelde werkwoorden** (composita) wordt met een streepje (-) een scheiding aangegeven tussen het voorvoegsel (prefix) en het niet-samengestelde werkwoord (simplex). Bij de stamtijden wordt het prefix weggelaten.

af-fluō, fluere, fluxī, —
flōrēscō, flōrēscere, — —

Het ontbreken van een bepaalde stamtijd wordt aangeduid met een liggend streepje: —.

Onregelmatige vormen

velle inf. praes. act. v. volo²

momordī pf. v. mordeo

ēmi pf. v. emo

cēpi pf. v. capio

tulī pf. v. fero

morsus ppp. v. mordeo

ēptus ppp. v. emo

captus ppp. v. capio

lātus ppp. v. fero

absconditus, a, um

abundāns, gen. antis

tacitus, a, um

galea, ae f

oppidum, ī n

nātiō, ōnis f

imber, bris m

ōs¹, ōris n

os², ossis n

iūs, iūris n

laetus, a, um

Afgezien van de basisvorm en de andere zojuist beschreven informatie zijn in het woordenboek ook **onregelmatige vormen** opgenomen, die met de eerdere informatie niet gevonden kunnen worden. Zij zijn strikt alfabetisch geordend. Het is ondoenlijk alle onregelmatige vormen op te nemen. Volstaan is met de volgende gevallen:

- de infinitivi van onregelmatige werkwoorden, bv. *velle*, *ferre*;
- de eerste pers. sg. ind. pf. act. en het participium perfecti passivi (ppp.) van – de werkwoorden van de 2e conjugatie met aanzienlijke verschillen tussen de perfectumstam, het participium en de praesensstam, bv. *mordeo*; – de werkwoorden van de 3e conjugatie (consonantstammen), bv. *emo*; – de werkwoorden van de gemengde conjugatie, bv. *capio*; – de onregelmatige werkwoorden, bv. *fero*;
- de paradigmata van de meest onregelmatige werkwoorden zijn meer of minder uitgebreid opgenomen in de appendix;
- de onregelmatige vormen van samengestelde werkwoorden zijn onvolledig opgenomen.

Verder zijn apart opgenomen **als adjectief gebruikte** participia.

- Bij **substantieven** is als basisvorm genomen de nominativus singularis. Naast deze basisvorm is de uitgang van de genitivus singularis opgenomen en tevens een aanduiding van het grammaticale geslacht (genus) (m, f en n).

Bij korte woorden is voor de duidelijkheid de hele genitivusvorm gegeven.

- Bij **adjectieven** is als basisvorm genomen de nominativus singularis masc. Daarnaast wordt de volgende informatie gegeven:

ācer, ācris, ācre

brevis, e

ferōx, gen. ōcis

in-ops, gen. opis

bonus, a, um (comp. melior, ius, superl.

optimus, a, um; adv. bene)

bene, adv. v. bonus

melior, ius comp. v. bonus

optimus, superl. v. bonus

- bij adjectieven met drie uitgangen de uitgang of vorm van het vrouwelijke (femin.) en onzijdige (neutr.) geslacht;
- bij adjectieven met twee uitgangen de nominativus singularisvorm van het onzijdige geslacht;
- bij adjectieven van één uitgang de genitivus singularis.

Verder zijn onregelmatige adverbia, comparativus- en superlativusvormen opgenomen. Deze zijn ook nog eens apart alfabetisch opgenomen.

Structuur van de betekenisomschrijvingen

hostis, is m, zelden f

1. vijand (**a**) staatsvijand, vijand in de oorlog [**socii atque hostes** vriend en vijand]; (coll.) de vijand [**externus**]; (**b**) openlijke vijand, tegenstander, opponent [**bonorum** van de conservatieven; **patriae** landverrader; **veritatis**; (ook m. dat.) **dis hominibusque**]; (**c**) (poët.) (in de liefde) rivaal, mededinger;
2. vreemdeling, buitenlander; ▶ **cives atque hostes**;
3. (Laatl.) duivel.

in-suēscō, suēscere, suēvī, suētum

I. intr. zich gewennen aan, gewend raken aan (m. ad; dat.; inf.) [**ad disciplinam; impedire**];

II. tr. gewennen aan (m. ut; inf.); ▶ **insuevit pater hoc me ut** (Hor.).

gemellus (demin. v. **geminus**) (poët.; postklass.)

I. adj. a, um

1. tweeling- [**fratres**];
 2. dubbel [**vites**; **legio** dubbellegioen];
 3. (als tweelingen) gelijkend, helemaal gelijk;
- II.** subst. ī m tweeling, tweelingbroer.

In de omschrijvingen van de betekenis van het woord wordt naast de Nederlandse vertalingen ook allerlei aanvullende informatie opgenomen.

Wat bedoeld is als Nederlands equivalent van het Latijnse woord of van de onderscheiden betekenis is in normaal lettertype gezet. Alle andere informatie is typografisch afwijkend.

Wanneer bij een woord verschillende betekenissen of toepassingen kunnen worden onderscheiden, zijn deze met (vette) Arabische cijfers, steeds op een nieuwe regel, aangeduid. Daarbinnen wordt waar nodig weer een onderscheid gemaakt met (vette) kleine letters.

Met vette Romeinse cijfers worden meer fundamentele onderscheidingen, bv. van grammaticale aard, zichtbaar gemaakt.

Voorbeelden van het gebruik van een woord

honestus, a, um (*honus*)

1. geëerd, geacht, voornaam, aanzienlijk [*homo*; *familia*; *vir*]; ▶ -o loco natus; *vir* ~ eretitel v.d. equites;
2. eervol, fatsoenlijk, betamelijk, behoorlijk [*laudatio*; *victoria*; *mores*; *res* middelen die bij zijn stand passen]; ▶ *vita* -e acta; -um est het is eervol of het strekt tot eer;
3. moreel goed, deugdzaam [*vita*]; ▶ -e *vi-vere*;
4. (v. niet-lev.) mooi, knap, edel [*facies*; *forma*; *caput*; *oratio* mooi klinkend].

obtrectātiō, ōnis *f*(*obtrecto*) jaloezie, afgunst; ▶ ~ *laudis alienae* over de waardering voor iem. anders; ~ *atque invidia adversus crescentem in dies gloriam alcis*.

hāc adv. (*hic*¹; vul aan: *parte of viā*)

1. hierlangs, via deze weg; op deze manier;
2. aan deze kant; ▶ ~ *atque illac* (*Ter.*) overal.

- Om het gebruik van een woord te illustreren worden Latijnse voorbeelden gegeven. Deze vallen uiteen in twee typen:
 - korte voorbeelden, **halfvet** gedrukt, van typerende woordcombinaties tussen rechte haken [];
 - meer uitvoerige uitdrukkingen en citaten, aangeduid met ▶, cursief gedrukt.

Soms is voor de duidelijkheid een vertaling toegevoegd. Bij langere en meer letterlijke citaten is soms tussen haakjes d.m.v. een afkorting de naam van de auteur vermeld (zie Lijst van afkortingen).

- In de opgenomen uitdrukkingen wordt het titelwoord zelf als regel weggelaten. Een golflijntje (tilde, ~) geeft aan dat iets aangevuld moet worden, nl.
 - bij *verba* de infinitivus;
 - bij *substantiva* de nominativus;
 - bij *adjectiva*, *adverbia* en *preposities* het titelwoord.

Verdere informatie bij het lemma

iānitrīx, īcis *f* (ianitor) (pre- en postklass.) portierster.

im-mūniō, mūnīre (Tac.) aanleggen [praesidium].

hāc-tenus adv. (ook gesplitst)

1. (v. plaats) (poët.; postklass.) tot hier, tot daar, zover; ▶ *hac Troiana tenus fuerit Fortuna secuta*;

2. (v. tijd) tot nu toe;

3. (afsluitend in redevoering en geschrift) tot hier, tot aan dit punt, zover; ▶ *de amicitia dixi*;

4. in zoverre, in die mate.

ab-dīcō,² dicere, dīxī, dictum

1. afwijzen, afzweren, verbieden; (v. voortkens) niet toelaten, weigeren, verwerpen (itt. addico); ▶ *aves abdicunt (alqd) de voorspelende vogels laten (iets) niet toe*;

2. (jur.) (bij vonnis) ontzeggen, betwisten.

ab-iungō, iungere, iūnxī, iūnctum

1. (poët.) uitspannen [iuvencum];

2. (metaf.) scheiden, verwijderen.

im-pendō, pendere, pendī, pēnsūm

1. (geld) besteden, gebruiken, uitgeven [sumptum; pecuniam; (aan, voor: in m. acc.) in res vanas; nummos in navem];

2. (metaf.) (moeite, tijd e.d.) besteden, opofferen, gebruiken (aan, voor: in m. acc.; ad; dat.; in m. abl.) [operam; sanguinem in socios; vitam vero].

homi-cīda, *ae m en f* (homo en caedo)

1. moordenaar, moordenaars;

2. (Hor.) mannendoder [Hector].

hodiē adv. (< hō[c] diē)

hydra, *ae f* (Gr. leenw.)

• Bij woorden of betekenisonderscheidingen die hoofdzakelijk of alleen maar voorkomen

• in (een) bepaalde **periode(s)** (bv. preklassiek), of vanaf een bepaalde periode (bv. postklassiek). De volgende aanduidingen worden gebruikt:

klassiek: het Latijn van de auteurs Cicero en Caesar;

preklassiek: het Latijn van auteurs geboren of werkend voor Cicero en Caesar, bv. Cato en Varro; daarbinnen worden met **archaisch** de auteurs en teksten uit de vroegste periode aangeduid;

postklassiek: het Latijn van auteurs geboren of werkend na Cicero en Caesar, van Nepos tot Suetonius;

Laatlatijn: het Latijn van auteurs als Gellius en Apuleius en lateren; daarbinnen worden met **ecclesiastisch** de christelijke auteurs en teksten aangeduid.

• bij een bepaalde **auteur** (bv. Tac.);

• in een bepaald **genre** (bv. poët.)

is in afgekorte vorm tussen haakjes relevante informatie gegeven. Ook is vermeld of een woord behoort tot het **jargon** van een bepaald beroepsveld (bv. jur.).

Voor afkortingen raadplege men de afkortingenlijst.

Tenslotte wordt het **metaforische** en **metonymische** gebruik van woorden aangeduid. Bij opeenvolgende metaforische betekenissen wordt als regel de aanduiding 'metaf.' niet herhaald.

• Wanneer uit de Nederlandse vertaling niet gemakkelijk kan worden geconcludeerd in welke constructies een woord voorkomt is tussen haakjes **syntactische** informatie toegevoegd.

• Informatie over de **etymologie** is toegevoegd bij samengestelde woorden (voorzover bekend). Achter woorden die aan het Grieks ontleend zijn, staat (Gr. leenw.) met soms de letterlijke betekenis van dat Griekse woord tussen enkele aanhalingstekens.

Eigennamen

Agathoclēs, is en ī m tiran v. Syracuse (360–289 v. Chr.), bekend om zijn oorlogen tegen de Carthagers.

Aegēus, eī m koning v. Athene, vader v. Theseus; – patron. **Aegidēs**, ae m nakomeling v. Aegeus, Aegide, ihb. zijn zoon Theseus.

Gādēs, ium f Fen. (Tyrische) kolonie in Z.W.-Spanje, nu Cádiz; – inw. en adj. **Gādītānus**, ī m resp. a, um; – **Gādītānae**, ārum f danseressen uit Gades.

Van een aantal bekende personen uit de geschiedenis en de mythologie, voorzover ze in veelgelezen teksten voorkomen, is korte **encyclopedische** informatie opgenomen.

Bij plaatsnamen is geografische en eventueel historische informatie opgenomen.

Verklaring van tekens en lettertypen

[]	voorbeelden van typerende constructies	<	afgeleid van
▶	vaste uitdrukkingen en citaten	>	wordt
~	tilde, gebruikt als vervanging voor: - de infinitivus van het werkwoord - de nominativus van het substantief - het betreffende adjectief, adverbium of de prepositie	<->	in tegenstelling tot
		*	niet geattesteerd woord
		?	woord dat niet geheel zeker is overgeleverd of waarvan de bete- kenis niet vaststaat
—	1. bij stamtijden: betreffende vorm ontbreekt 2. binnen een lemma: De volgende in- formatie is alleen maar geldig binnen het cijfer waarbinnen het teken voorkomt	/	aan het eind van een lemma, of voor een apart onderdeel van een lemma of een toelichting; Wat volgt heeft betrekking op het hele lemma of op meerdere vooraf- gaande cijfers van het lemma.
		::	sprekerswisseling in een dialoog
		Vet	lemma of onderdelen daarvan
		Halfvet	karakteristieke combinaties
		<i>Cursief</i>	Latijnse voorbeelden na een ▶, grammaticale termen en allerlei toelichtingen
		Normaal	betekeningen en vertalingen in het Nederlands

.....

Lijst van afkortingen

aand.	aanduiding	comp.	comparativus (vergroten- de trap)
abl.	ablativus	concr.	concreet
abl. abs.	ablativus absolutus	conj.	conjunctivus (aanvoegende wijs)
abs.	absoluut gebruikt	cons.	consonant(isch)
abstr.	abstract(um/a)	constr.	constructie
acc.	accusativus		
aci.	accusativus cum infinitivo		
act.	actief		
adj.	adjectief (bijvoeglijk naam- woord)/adjectivisch	dat.	dativus
		decl.	declinatie (verbuiging)
adv.	adverbium (bijwoord)/adver- bia(a)l(e)	defect.	defectivum (verbum -, 'onvol- ledig' ww.)
afh. vr.	afhankelijke vraagzin	demin.	deminutivum (verkleinwoord)
afk.	afkorting	dep.	deponens
agr.	agraris(ch)e	desid.	desiderativum
alci	alicui	dir.	direct(e)
alcis	alicuius	dir. vr.	directe vraagzin
alg.	algemeen	dubb.	dubbel(e)
alqa(m)	aliqua(m)		
alqd	aliquid		
alqm	aliquem	eccl.	ecclesiastica (werken van ker- kelijke schrijvers)
alqo(s)	aliquo(s)		
alqs	aliquis	Egypt.	Egyptisch(e)
Apul.	Apuleius	encl.	enclitisch
arch.	archaisch(e)	Enn.	Ennius
archit.	architectonisch(e)	epith.	epitheton
Att.	Attisch(e)	Etr.	Etruskisch(e)
attrib.	attribuut/attributioneel		
Aug.	Augustus		
August.	Augustinus	f	femininum (vrouwelijk)
		fem.	femininum (vrouwelijk)
		Fen.	Fenicisch(e)
beh.	behalve	frequ.	frequentativum
bew.	bewoner	filos.	filosofisch(e)
biol.	biologisch(e)	fut.	futurum
botan.	botanisch(e)		
bz.	bijzin	Gall.	Gallisch(e)
		geestel.	geestelijk
Caes.	Caesar	Gell.	Gellius
Catull.	Catullus	gen.	genitivus
christ.	christelijk(e)	geom.	geometrisch(e)
Cic.	Cicero	gerechtel.	gerechtelijk
cj.	conjunctie (voegwoord)	geringsch.	geringschattend
cogn.	cognomen	Germ.	Germaans(e)
coll.	collectivum/collectief	gew.	gewoonlijk
comb.	combinatie	Gr.	Grieks(e)

gramm.	grammaticaal	masc.	masculinum (mannelijk)
		math.	mathematisch(e)
		mbt.	met betrekking tot
Hebr.	Hebreeuws(e)	med.	medisch(e)
Hor.	Horatius	Mel.	Middeleeuws Latijn
		metaf.	metaforisch (overdrachtelijk)
		meton.	metonymisch
i.d.	in de	metr.	metrisch(e)
iem.	iemand	milit.	militair(e)
iems.	iemands, van iemand	Min. Fel.	Minucius Felix
imp.	imperativus	missch.	misschien
impf.	imperfectum	mnl.	mannelijk(e)
incoh.	incohativum	mondel.	mondeling
indecl.	indeclinabel (onverbuigbaar)	mor.	moreel
indic.	indicativus (aantonende wijs)	muz.	muzika(a)l(e)
inf.	infinitivus (onbepaalde wijs)	myth.	mythisch(e)
inscr.	inscriptie(s)	mythol.	mythologie/mythologisch(e)
instr.	instrumentalis (abl. instrum.)		
intens.	intensivum		
interj.	interjectie (tussenwerpsel)	n	neutrum (onzijdig)
intr.	intransitief (onovergankelijk)	nakom.	nakomeling(en)
inw.	inwoner(s)	naut.	nautisch(e)
iron.	ironisch	nci.	nominativus cum infinitivo
Ital.	Italisch(e)	neg.	negatief (-ieve)
		Nep.	Nepos
		neutr.	neutrum (onzijdig)
jur.	juridisch(e)	niet-lev.	niet-levend
Juv.	Juvenalis	niet-klass.	niet-klassiek
		niet-refl.	niet-reflexief
		niet.-Rom.	niet-Romeins(e)
Kelt.	Keltisch(e)	nom.	nominativus
Kl.-Azië	Klein-Azië	NT	Nieuwe Testament
klass.	klassiek	nv.	nevenvorm
kom.	komedie		
kwal.	kwalitatief	obj.	object (lijdend voorwerp)
kwant.	kwantitatief	onomatop.	onomatopoeisch
		onpers.	onpersoonlijk(e)
Laatl.	Laatlatijn	oorspr.	oorspronkelijk(e)
Lat.	Latijn/Latijns(e)	openb.	openba(a)r(e)
leenw.	leenwoord	OT	Oude Testament
lich.	lichamelijk	oudchr.	oudchristelijk(e)
Liv.	Livius	Oudital.	Ouditalisch(e)
loc.	locativus	Oudrom.	Oudromeins(e)
log.	logisch	Ov.	Ovidius
Lucr.	Lucretius		
		p. adj.	van participium afgeleid
m	masculinum (mannelijk)	adjectief	
m.	met	partit.	partitivus
Macedon.	Macedonisch(e)	pass.	passief
Mart.	Martialis	patric.	patricisch(e)

patron.	patronymicum	publ.	publiek(e)
pejor.	pejoratief	Pun.	Punisch(e)
pers.	persoon		
Pers.	Persius	refl.	reflexief (wederkerend)
persoonl.	persoonlijk(e)	reg.	regeerde
personif.	personificatie	relat.	relatief/relatieve
Perz.	Perzisch(e)	relig.	religie/religieus
Petr.	Petronius	rel. bz.	relatieve (betrekkelijke) bijzin
pf.	perfectum	retor.	retorisch(e)
Phaedr.	Phaedrus	Rom.	Romeins(e)
Plaut.	Plautus		
pleb.	plebejisch(e)		
Plin. Mai.	Plinius Maior	Sab.	Sabijns(e)
Plin. Min.	Plinius Minor	Sall.	Sallustius
plqpf.	plusquamperfectum	scheldw.	scheldwoord
plur. t.	plurale tantum	scherts.	schertsend(e)
plur.	pluralis (meervoud)	schriftel.	schriftelijk
poët.	poëtisch	Sen.	Seneca
pol.	politiek(e)	sg.	singularis (enkelvoud)
pos.	positivus (stellende trap)	Sic.	Siciliaans(e)
poss.	possessivus (gen. poss.)	Spart.	Spartaans(e)
postklass.	postklassiek	sprw.	spreekwoord/spreekwoordelijk
postp.	postpositie (achterzetsel)	subj.	subject (onderwerp)
p.p.	participium van het perfectum van een deponens	subst.	substantief (zelfstandig naamwoord)/substantivisch
ppp.	participium van het passieve perfectum	Suet.	Suetonius
praes.	praesens	sup.	supinum
pred.	predicatief (-ieve)	superl.	superlativus (overtreffende trap)
preklass.	preklassiek	sync.	gesyncopeerd
prep.	prepositie (voorzetsel)	Syr.	Syrisch(e)
pron.	pronomen (voornaamwoord), pronomina(a) (e)		
pron. dem.	pronomen demonstrativum (aanwijzend voornaamwoord)	taalgebr.	taalgebruik
pron. indef.	pronomen indefinitum (onbepaald voornaamwoord)	Tac.	Tacitus
pron. interr.	pronomen interrogativum (vragend voornaamwoord)	Ter.	Terentius
pron. pers.	pronomen personale (persoonlijk voornaamwoord)	Thrac.	Thracië/Thracisch(e)
pron. poss.	pronomen possessivum (bezittelijk voornaamwoord)	Tib.	Tibullus
pron. refl.	pronomen reflexivum (wederkerend voornaamwoord)	tijdsadv.	bijwoord van tijd
pron. rel.	pronomen relativum (betrekkelijk voornaamwoord)	tr.	transitief (overgankelijk)
Prop.	Propertius	trag.	tragedie/tragisch
ptc.	participium (deelwoord)	t.t.	terminus technicus
ptc. fut.	participium van het futurum	uitdr.	uitdrukking(en)
ptc. pf.	participium van het perfectum		
ptc. pr.	participium van het praesens	v.	van
		Var.	Varro
		vd.	vandaar
		v.d.	van de
		v.e.	van een
		verb.	verbum/verba [werkwoord(en)]

Verg.	Vergilius
vergl.	vergelijking(en)
versch.	verschillend
verw.	verwant
v.h.	van het
vijandel.	vijandelijk(e)
voc.	vocaal
vocat.	vocativus
volg.	volgend(e)
voll.	volledig
voogr.	voorgrieks(e)
vroegchr.	vroegchristelijk(e)
vroegrom.	vroegromeins(e)
vrl.	vrouwelijk(e)
Vulg.	Vulgata
wsch.	waarschijnlijk

1 Overzicht van de historische ontwikkeling van het Latijn

De Latijnse taal (*lingua latina*) is genoemd naar de *Latini*, de inwoners van de streek *Latium* in Centraal-Italië, nu Lazio genoemd, waarin de stad Rome (*Rōma*) is gelegen. De vroegste schriftelijke overblijfselen van de Latijnse taal dateren uit een tijd na de traditionele stichtingsdatum van Rome (21 april 753 v. Chr.). De oudste in Rome gevonden tekst dateert uit het eind van de 6de eeuw v. Chr., een zgn. *CIPPUS*, gevonden onder de *lapis niger* op het *FORUM ROMANUM*. De grote stroom begint echter pas vanaf de 3de eeuw v. Chr. Literaire teksten bezitten we vanaf ca. 250 v. Chr. Deze vroege teksten wijken in taalkundig opzicht sterk af van wat gewoonlijk het 'klassiek Latijn' wordt genoemd, dat wil zeggen het literaire Latijn zoals gebruikt door auteurs als Gaius Julius Caesar en Marcus Tullius Cicero (1ste eeuw v. Chr.).

Begonnen als taal van een betrekkelijk kleine groep mensen is het Latijn in de Oudheid gaandeweg geworden tot de voertaal van (globaal) heel Zuid- en West-Europa en westelijk Noord-Afrika. Het is de basis geweest voor de huidige Romaanse talen. Na de periode van expansie van het Romeinse Rijk en van stabilisering van de in bezit genomen gebieden ontstond er een toenemende druk van Germaanse en Slavische volkeren van buiten het rijk. Kort na 400 n. Chr. gaven de Romeinen Engeland op. In 410 werd Rome geplunderd door de Visigoten onder Alarik. In dezelfde tijd drongen de Vandalen door tot in Spanje en Afrika. In 476 viel het (West-)Romeinse Rijk. Dit betekende niet dat de Romeinse beschaving meteen ten einde kwam. De binnengevallen stammen namen van de superieure Romeinse cultuur over wat ze gebruiken konden. Een niet onaanzienlijk aantal heidense en christelijke auteurs zette de klassieke literaire traditie voort en ook in andere opzichten is er sprake van continuering van het Romeinse cultuurgoed. Het Latijn bleef bovendien gebruik als taal van de kerk en de theologie, als taal van de administratieve en juridische documenten, en als wetenschappelijke voertaal. De ineenstorting van het Ro-

meinse Rijk, samengaand met het wegvallen van de bestuurlijke eenheid en het ineenstorten van het onderwijsstelsel, bracht uiteindelijk een diversificatie en verzelfstandiging van de verschillende delen van het Rijk met zich mee. Dat gold ook voor de manier waarop het Latijn zich ontwikkelde. Het 'echte' Latijn werd een tweede taal, een 'geleerden'taal. Het eerste document in de Franse taal dateert van 842 (*EDEN VAN STRAATSBURG*).

De vorm van het geschreven Latijn van de vroege Middeleeuwen week in meer of mindere mate af van het klassieke Latijn. Dit was afhankelijk van diverse factoren: de mate van scholing van de auteurs, de invloed van ambtelijk en kerkelijk jargon en de invloed van de volkstaal. In Frankrijk heeft o.a. Karel de Grote veel gedaan om het gesproken en geschreven Latijn weer meer op het klassieke Latijn te laten lijken. In de scholen, die weer in ere werden hersteld, werd Latijn in een zo 'zuiver' mogelijke vorm onderwezen. Voor de continuering van het Latijn en de overdracht van de Latijnse literatuur is deze zogenaamde *KAROLINGISCHE RENAISSANCE* van groot belang geweest. Door dit soort activiteiten werd anderzijds het besef van het verschil tussen volkstaal en Latijn geaccentueerd. Het Latijn ging fungeren als de tweede taal naast de volkstaal en werd als zodanig aan de behoefte van de communicatie aangepast, vooral op het punt van de woordenschat. Deze 'tweede taal' fungeerde o.a. als internationale geleerdentaal, maar ook als taal van het recht en van de poëzie. De latere humanisten herontdekten niet alleen de waarde van de klassieke Oudheid in zijn algemeenheid, maar conformeerden zich ook (opnieuw) aan de normen van het klassieke Latijn. Deze fase van het Latijn (*HUMANISTENLATIJN* of *NEO-LATIJN*) kende in Nederland zijn hoogtepunt in de 16de en 17de eeuw. Maar ook nu nog wordt het Latijn gebruikt, bijvoorbeeld in (geleerden)poëzie en uiteraard in de rooms-katholieke kerk.

2 De uitspraak van het Latijn

2.1 De klanken

Hieronder volgen enkele regels voor de uitspraak van de klanken in de klassieke periode (ten tijde van Caesar en Cicero).

a) klinkers (vocalen):

In het klassieke Latijn bestond er een oppositie tussen lange en korte klinkers, die in het schrift niet tot uitdrukking komt (zie beneden). Dit onderscheid is van wezenlijk belang voor het woordaccent (zie § 2.2) en voor de metrieek. De klankwaarde van deze klinkers was on-

geveer als hieronder aangegeven:

ā	als in Ned. baar	ō	als in Ned. boos
a	als in Ned. bad	o	als in Ned. bod
ē	als in Ned. beer	ū	als in Ned. boer
e	als in Ned. bed	u	als in Ned. hoed
ī	als in Ned. bier		
i	als in Ned. bit		

b) tweeklanken (diftongen):

ae ongeveer als in maïs, bijvoorbeeld Caesar. Al in de tijd van Caesar en Cicero spraken sommige taalgebruikers een open ē uit, als in Ned. blēren.
au als in Ned. koud. Ook hier kwam al ten tijde van Cicero de uitspraak als lange

open o voor (ō), als in Ned. uitroep oōh, bijvoorbeeld *applaudo* ('ik juich toe').
oe als in Eng. moist.
ui als in Ned. foei.
eu meestal uitgesproken als in Ned. ui, maar beter [ew].

Of het Latijn nog een klank /ü/ (uitgesproken als [u] in muziek) kende, is niet zeker.

c) medeklinkers (consonanten):

p als in Ned. peer
b als in Ned. beer
t als in Ned. teer
d als in Ned. deerlijk
k als in Ned. keer
g als in Frans *garçon*
k^w (gespeld qu)
als in Eng. quick,
als in Ital. quando
g^w (gespeld gu)
als in Ital. *guardare*

m als in Ned. maar
n als in Ned. naar
l als in Ned. lief/loef
r als in Ned. trillende r
(niet: brouw 'r')
f als in Ned. fiets
s als in Ned. sap, stem
j (gespeld i)
als in Ned. jas
w (gespeld v)
als in Eng. William

2.2 Het schrift

Het Latijnse alfabet bevatte vanaf ca. het begin van onze jaartelling de volgende letters:

A	E	I	O	V
B	D	G		
P	T	C K Q		
M	N			
F	S	H		
L	R			
X	Y	Z		

De tekens die in de klassieke periode vooral op officiële inscripties maar ook in handschriften werden gebruikt lijken het meest op onze hoofdletters. Een onderscheid tussen hoofd- en kleine letters werd niet gemaakt. Naast dit

2.3 De klemtoon

Anders dan in het Nederlands en het Frans is de klemtoon (het woordaccent) in een woord niet gebonden aan een vaste lettergreep. In het woord *imperátor* ('aanvoerder') rust de klemtoon op de lettergreep *rā*. In de bijbehorende meervoudsvorm *imperatōres* op de lettergreep *tō*. Aan dit voorbeeld is tevens te zien dat de

2.4 De moderne uitspraak

De moderne uitspraak is een ratjetoe. Afgezien van de invloed van de moedertaal op de uitspraak van het Latijn in de verschillende landen is er een aantal bewuste tendensen.

1. Allereerst is er de Italiaans-katholieke uitspraak. Het meest opvallend daarin is de 'zachte' uitspraak van de /k/ (geschreven -c) als [tsj] en van de /g/ als [dzj], bijvoorbeeld:

caelum [kailoem] uitspraak: [tsj]èloem ('hemel'), vgl. Italiaans *cielo*, *Cesare*.

schrift werd o.a. voor particuliere correspondentie, maar later ook voor boekproductie een 'lopend' ('cursief') schrift ontwikkeld. Onze kleine letters zijn voornamelijk afgeleid van latere versies van een lopend schrift.

De letters corresponderen – zoals in veel talen – niet precies met de eerder beschreven klanken en soms worden combinaties van letters gebruikt. Twee voorbeelden:

1. Lange en korte vocalen worden in het klassieke Latijn weergegeven met hetzelfde teken: *MALUS* = *mālus* ('appelboom') en *malus* ('slecht').

2. De I en V worden zowel gebruikt voor de (lange en korte) vocalen /i/ en /u/ als voor de semivocalen /j/ en /w/. Aparte tekens voor /j/ en /w/, nl. j en v, dateren uit de 16de eeuw. In de meeste moderne teksten wordt de i nog steeds gebruikt voor de klinker en semivocaal, maar wordt wel de u van de v onderscheiden. Dat gebeurt ook in dit woordenboek.

plaatsing van de klemtoon niet volkomen vrij is: het gaat in beide gevallen om de voorlaatste lettergreep van het woord. Bij meerlettergrepige woorden kan het accent nooit op de laatste lettergreep vallen. Het accent valt op de voorlaatste of voorvoorlaatste lettergreep.

genus [gènoes] uitspraak: [dzj]ènoes ('geslacht'), vgl. Italiaans *genere*.

2. In de Nederlandse standaarduitspraak wordt de /k/ hard uitgesproken voor a, o en u, maar als [s] voor i, e en ae, bijvoorbeeld:

Cicero [Kiekeroo] uitspraak: [Sieseroo], vgl. Frans *Cicéron*.

De /ae/ wordt meestal als [ee] uitgesproken, bijvoorbeeld *caelum* [kailoem] uitspraak: [seelum].

3. Natuurlijk wordt soms ook een poging gedaan om de wetenschappelijk gereconstrueerde uitspraak te gebruiken, bijvoorbeeld /ae/ uitgesproken als [ai]. Echt systematisch ge-

beurt dat niet. Voor de in de Nederlandse cultuur opgenomen woorden en namen maakt dit ook een vreemde indruk.

3 Overzicht van declinaties en conjugaties

3.1 Declinatie van substantieven

Ie declinatie: -a-stammen

sing.	nom.	ros	a	(‘roos’)	plur.	ros	ae
	gen.	ros	ae			ros	ārum
	dat.	ros	ae			ros	īs
	acc.	ros	am			ros	ās
	abl.	ros	ā			ros	īs

Iie declinatie: -o-stammen

sing.	nom.	domin	us	(‘meester’)	plur.	domin	ī
	gen.	domin	ī			domin	ōrum
	dat.	domin	ō			domin	īs
	acc.	domin	um			domin	ōs
	abl.	domin	ō			domin	īs
	voc.	domin	e				

N.B. Alleen bij deze groep van substantieven komt in het enkelvoud een aparte aanspreekvorm (vocativus) voor. Bij eigennamen op -ius is de voc. -ī (Horātī). Zo ook fili (‘zoon’).

sing.	nom.	puer		(‘jongen’)	plur.	puer	ī
	gen.	puer	ī			puer	ōrum
	dat.	puer	ō			puer	īs
	acc.	puer	um			puer	ōs
	abl.	puer	ō			puer	īs

sing.	nom.	ager		(‘akker’)	plur.	agr	ī
	gen.	agr	ī			agr	ōrum
	dat.	agr	ō			agr	īs
	acc.	agr	um			agr	ōs
	abl.	agr	ō			agr	īs

sing.	nom.	templ	um	(‘tempel’)	plur.	templ	a
	gen.	templ	ī			templ	ōrum
	dat.	templ	ō			templ	īs
	acc.	templ	um			templ	a
	abl.	templ	ō			templ	īs

IIIe declinatie: consonantstammen

sing.	nom.	dux		('leider')	plur.	duc	ēs
	gen.	duc	is			duc	um
	dat.	duc	ī			duc	ibus
	acc.	duc	em			duc	ēs
	abl.	duc	e			duc	ibus

sing.	nom.	opus		('werk')	plur.	oper	a
	gen.	oper	is			oper	um
	dat.	oper	ī			oper	ibus
	acc.	opus				oper	a
	abl.	oper	e			oper	ibus

-i-stammen

sing.	nom.	turr	is	('toren')	plur.	turr	ēs
	gen.	turr	is			turr	ium
	dat.	turr	ī			turr	ibus
	acc.	turr	im			turr	īs (ēs)
	abl.	turr	ī			turr	ibus

sing.	nom.	mar	e	('zee')	plur.	mar	ia
	gen.	mar	is			mar	ium
	dat.	mar	ī			mar	ibus
	acc.	mar	e			mar	ia
	abl.	mar	ī			mar	ibus

-gemengde declinatie

sing.	nom.	cīv	is	('burger')	plur.	cīv	ēs
	gen.	cīv	is			cīv	ium
	dat.	cīv	ī			cīv	ibus
	acc.	cīv	em			cīv	ēs
	abl.	cīv	e			cīv	ibus

sing.	nom.	urb	s	('stad')	plur.	urb	ēs
	gen.	urb	is			urb	ium
	dat.	urb	ī			urb	ibus
	acc.	urb	em			urb	ēs
	abl.	urb	e			urb	ibus

sing.	nom.	oss		('bot')	plur.	oss	a
	gen.	oss	is			oss	ium
	dat.	oss	ī			oss	ibus
	acc.	os				oss	a
	abl.	oss	e			oss	ibus

IVe declinatie: -u-stammen

sing.	nom.	man	us	('hand')	plur.	man	ūs
	gen.	man	ūs			man	uum
	dat.	man	uī			man	ibus
	acc.	man	um			man	ūs
	abl.	man	ū			man	ibus

sing.	nom.	corn	ū	(‘hoorn’)	plur.	corn	ua
	gen.	corn	ūs			corn	uum
	dat.	corn	uī/ū			corn	ibus
	acc.	corn	ū			corn	ua
	abl.	corn	ū			corn	ibus

Ve declinatie: -ē-stammen

sing.	nom.	di	ēs	(‘dag’)	plur.	di	ēs
	gen.	di	ēī			di	ērum
	dat.	di	ēī			di	ēbus
	acc.	di	em			di	ēs
	abl.	di	ē			di	ēbus

3.2 Declinatie van adjectieven

3.2.1 Adjectieven van de a- en o-stammen

a. adjectieven op -us, -a, um (bonus ‘goed’)

sing.		masc.	fem.	n.	plur.	masc.	fem.	n.
	nom.	bon-us	bon-a	bon-um		bon-ī	bon-ae	bon-a
	gen.	bon-ī	bon-ae	bon-ī		bon-ōrum	bon-ārum	bon-ōrum
	dat.	bon-ō	bon-ae	bon-ō		bon-īs	bon-īs	bon-īs
	acc.	bon-um	bon-am	bon-um		bon-ōs	bon-ās	bon-a
	abl.	bon-ō	bon-ā	bon-ō		bon-īs	bon-īs	bon-īs
	voc.	bon-e						

b. adjectieven op -er, -(e)ra, -(e)rum (liber ‘vrij’ en pulcher ‘mooi’)

sing.		masc.	fem.	n.	plur.	masc.	fem.	n.
	nom.	liber	liber-a	liber-um		liber-ī	liber-ae	liber-a
	gen.	liber-ī	liber-ae	liber-ī		liber-ōrum	liber-ārum	liber-ōrum
	dat.	liber-ō	liber-ae	liber-ō		liber-īs	liber-īs	liber-īs
	acc.	liber-um	liber-am	liber-um		liber-ōs	liber-ās	liber-a
	abl.	liber-ō	liber-ā	liber-ō		liber-īs	liber-īs	liber-īs
sing.		masc.	fem.	n.	plur.	masc.	fem.	n.
	nom.	pulcher	pulchr-a	pulchr-um		pulchr-ī	pulchr-ae	pulchr-a
	gen.	pulchr-ī	pulchr-ae	pulchr-ī		pulchr-ōrum	pulchr-ārum	pulchr-ōrum
	dat.	pulchr-ō	pulchr-ae	pulchr-ō		pulchr-īs	pulchr-īs	pulchr-īs
	acc.	pulchr-um	pulchr-am	pulchr-um		pulchr-ōs	pulchr-ās	pulchr-a
	abl.	pulchr-ō	pulchr-ā	pulchr-ō		pulchr-īs	pulchr-īs	pulchr-īs

3.2.2 Adjectieven van de IIIe declinatie

a. adjectieven met een abl. sing. op -ī (*ācer* 'scherp', *gravis* 'zwaar', *atrōx* 'gruwelijk')

		masc.	fem.	n.		masc./fem.	n.		masc./fem.	n.
sing.	nom.	ācer	ācr-is	ācr-e		grav-is	grav-e		atrōx	
	gen.		ācr-is			grav-is			atrōc-is	
	dat.		ācr-ī			grav-ī			atrōc-ī	
	acc.	ācr-em		ācr-e		grav-em	grav-e		atrōc-em	atrōx
	abl.		ācr-ī			grav-ī			atrōc-ī	
		masc.	fem.	n.		masc./fem.	n.		masc./fem.	n.
plur.	nom.	ācr-ēs		ācr-ia		grav-ēs	grav-ia		atrōc-ēs	atrōc-ia
	gen.		ācr-ium			grav-ium			atrōc-ium	
	dat.		ācr-ibus			grav-ibus			atrōc-ibus	
	acc.	ācr-ēs		ācr-ia		grav-ēs	grav-ia		atrōc-ēs	atrōc-ia
	abl.		ācr-ibus			grav-ibus			atrōc-ibus	

b. adjectieven met een abl. sing. op -e (comparatieven, bv. *altior* 'hoger'; verder *dives* 'rijk', *pauper* 'arm', *vetus* 'oud')

		masc./fem.	n.	masc./fem.	n.		masc./fem.	n.	masc./fem.	n.	
sing.	nom.	altior	altius	vetus		plur.	nom.	altiōr-ēs	altiōr-a	veter-ēs	veter-a
	gen.		altiōr-is	veter-is			gen.	altiōr-um		veter-um	
	dat.		altiōr-ī	veter-ī			dat.	altiōr-ibus		veter-ibus	
	acc.	altiōr-em	altius	veter-em	vetus		acc.	altiōr-ēs	altiōr-a	veter-ēs	veter-a
	abl.		altiōr-e	veter-e			abl.	altiōr-ibus		veter-ibus	

3.3 Declinatie van pronomina

Pronomina personalia - Persoonlijke voornaamwoorden

	1e persoon	2e persoon	3e persoon		
nom.	ego 'ik'	tū 'jij, u'	is 'hij'	ea 'zij'	id 'het'
gen.	meī	tuī	eius	eius	eius
dat.	mihi	tibi	eī	eī	eī
acc.	mē	tē	eum	eam	id
abl.	mē	tē	eō	eā	eō
nom.	nōs 'wij'	vōs 'jullie, u'	eī, ī 'zij'	eae 'zij'	ea 'zij'
gen.	nostrum, nostrī	vestrum, vestrī	eōrum	eārum	eōrum
dat.	nōbīs	vōbīs	eīs, iīs, īs	eīs, iīs, īs	eīs, iīs, īs
acc.	nōs	vōs	eōs	eās	ea
abl.	nōbīs	vōbīs	eīs, iīs, īs	eīs, iīs, īs	eīs, iīs, īs

Pronomen reflexivum - Wederkerend voornaamwoord

gen.	suī
dat.	sibi
acc.	sē, sēsē
abl.	sē, sēsē

laudō eum, eam, eōs, eās	‘ik prijs hem, haar, hen’
laudat sē	‘hij prijst zich, zij prijst zich’
laudant sē	‘zij prijzen zich’

Pronomina possessiva - Bezittelijke voornaamwoorden

masc.	fem.	n	
meus	mea	meum	‘mijn’
tuus	tua	tuum	‘jouw, uw’
noster	nostra	nostrum	‘onze, ons’
vester	vestra	vestrum	‘jullie, uw’
suus	sua	suum	‘zijn (eigen), haar (eigen), hun (eigen)’

Pronomina demonstrativa - Aanwijzende voornaamwoorden

hic,	haec,	hoc	‘deze, dit (hier bij mij)’
iste,	ista,	istud	‘die, dat (daar bij jou)’
ille,	illa,	illud	‘die, dat (daar bij hem, ginds)’

singularis

	masc.	fem.	n	masc.	fem.	n
nom.	hic	haec	hoc	ille	illa	illud
gen.	huius	huius	huius	illius	illius	illius
dat.	huic	huic	huic	illi	illi	illi
acc.	hunc	hanc	hoc	illum	illam	illud
abl.	hōc	hāc	hōc	illō	illā	illō

pluralis

	masc.	fem.	n	masc.	fem.	n
nom.	hī	hae	haec	illī	illae	illa
gen.	hōrum	hārum	hōrum	illōrum	illārum	illōrum
dat.	hīs	hīs	hīs	illīs	illīs	illīs
acc.	hōs	hās	haec	illōs	illās	illa
abl.	hīs	hīs	hīs	illīs	illīs	illīs

Iste wordt verbogen zoals ille.

Pronomina determinativa - Bepalende voornaamwoorden

De bepalende voornaamwoorden zijn:

is, ea, id	'deze (die), dit (dat), degene (datgene)'
(zie boven)	
ipse, ipsa, ipsum	'zelf'
idem, eadem, idem	'dezelfde, hetzelfde'

Declinatie van ipse

	singularis			pluralis		
	masc.	fem.	n	masc.	fem.	n
nom.	ipse	ipsa	ipsum	ipsī	ipsae	ipsa
gen.	ipsius	ipsius	ipsius	ipsōrum	ipsārum	ipsōrum
dat.	ipsī	ipsī	ipsī	ipsīs	ipsīs	ipsīs
acc.	ipsum	ipsam	ipsum	ipsōs	ipsās	ipsa
abl.	ipsō	ipsā	ipsō	ipsīs	ipsīs	ipsīs

Declinatie van idem

	singularis			pluralis		
	masc.	fem.	n	masc.	fem.	n
nom.	īdem	eadem	īdem	eīdem	eaedem	eadem
gen.	eiusdem	eiusdem	eiusdem	eōrundem	eārundem	eōrundem
dat.	eīdem	eīdem	eīdem	eīs(iīs, īs)dem	eīs(iīs, īs)dem	eīs(iīs, īs)dem
acc.	eundem	eandem	īdem	eōsdem	eāsdem	eadem
abl.	eōdem	eādem	eōdem	eīs(iīs, īs)dem	eīs(iīs, īs)dem	eīs(iīs, īs)dem

Pronomen relativum - Betrekkelijk voornaamwoord

	singularis			pluralis		
	masc.	fem.	n	masc.	fem.	n
nom.	quī	quae	quod	quī	quae	quae
gen.	cuius	cuius	cuius	quōrum	quārum	quōrum
dat.	cui	cui	cui	quibus	quibus	quibus
acc.	quem	quam	quod	quōs	quās	quae
abl.	quō	quā	quō	quibus	quibus	quibus

Pronomen interrogativum - Vragend voornaamwoord

	singularis			pluralis		
	masc.	fem.	n	masc.	fem.	n
nom.	quis	quae	quid	quī	quae	quae
gen.	cuius	cuius	cuius	quōrum	quārum	quōrum
dat.	cui	cui	cui	quibus	quibus	quibus
acc.	quem	quam	quid	quōs	quās	quae
abl.	quō	quā	quō	quibus	quibus	quibus

3.4 Conjugatie van de regelmatige werkwoorden

3.4.1 Eerste conjugatie

I. Onvoltooide tijden

Activum	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus	Participium
Prae-sens	ik prijs laudō laudās laudat laudāmus laudātis laudant	moge (laat) ik prijzen laudem laudēs laudet laudēmus laudētis laudent	prijs(t) laudā laudāte	(te) prijzen laudāre	prijzend laudāns -antis
Imper- fectum	ik prees laudābam laudābās laudābat laudābāmus laudābātis laudābant	ik zou prijzen laudārem laudārēs laudāret laudārēmus laudārētis laudārent			
Activum	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus	Participium
Futurum (simplex)	ik zal prijzen laudābō laudābis laudābit laudābimus laudābitis laudābunt			te zullen prijzen laudātūrus -a, -um esse	zullende prijzen laudā- tūrus -a, -um

Passivum	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus
Prae-sens	ik word geprezen laudor laudāris laudātur laudāmur laudāminī laudantur	moge ik geprezen worden lauder laudēris laudētur laudēmur laudēminī laudentur	spoor(t) aan* hortāre hortāminī	geprezen (te) worden laudārī
Imper- fectum	ik werd geprezen laudābar laudābāris laudābātur laudābāmur laudābāminī laudābantur	ik zou geprezen worden laudārer laudārēris laudārētur laudārēmur laudārēminī laudārentur		
Passivum	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus
Futurum (simplex)	ik zal geprezen worden laudābor laudāberis laudābitur laudābimur laudābiminī laudābuntur			(te) zullen geprezen worden laudātum īrī

* N.B. de zogenaamde passieve imperativus komt vrijwel alleen bij de deponentia voor.

II. Voltooide tijden

Activum	Indicativus	Coniunctivus	Infinitivus	
Per- fectum	ik heb geprezen ik prees laudāvī laudāvistī laudāvit laudāvimus laudāvistis laudāvērunt	moge (laat) ik geprezen hebben laudāverim laudāverīs laudāverit laudāverīmus laudāverītis laudāverint	geprezen (te) hebben laudāvisse	
Plq.pf.	ik had geprezen laudāveram laudāverās laudāverat laudāverāmus laudāverātis laudāverant	ik zou geprezen hebben laudāvissem laudāvisse laudāvisset laudāvissemus laudāvissetis laudāvissent		
Futurum exactum	ik zal geprezen hebben laudāverō laudāverīs laudāverit laudāverimus laudāverītis laudāverint			
Passivum	Indicativus	Coniunctivus	Infinitivus	Participium
Per- fectum	ik ben geprezen ik werd geprezen laudātussum -a, -um es est laudātī sumus -ae, -a estis sunt	moge (laat) ik geprezen zijn laudātus sim -a, -um sis sit laudātī sīmus -ae, -a sītis sint	geprezen (te) zijn laudātus -a, -um esse	geprezen (zijnde) laudātus -a, -um

Passivum	Indicativus	Coniunctivus	Infinitivus	Participium
Plq.pf.	ik was geprezen		ik zou geprezen zijn	
	laudātus -a, -um	eram erās erat	laudātus essem -a, -um essēs esset	
	laudātī -ae, -a	erāmus erātis erant	laudātī essēmus -ae, -a essētis essent	

Futurum exactum	ik zal geprezen zijn			
	laudātus erō -a, -um eris erit			
	laudātī erimus -ae, -a eritis erunt			

3.4.2 Tweede conjugatie

Onvoltooide tijden

Activum	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus	Participium
Prae-sens	ik verwoest	moge (laat) ik verwoesten	verwoest	(te) verwoesten	ver- woestend
	dēleō dēlēs dēlet dēlēmus dēlētis dēlent	dēleam dēleās dēleat dēleāmus dēleātis dēleant	dēle dēlete	dēlere	dēlēns -entis

Activum	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus	Participium
Imper- fectum	ik verwoestte	ik zou ver- woesten			
	dēlebam	dēlerem			
	dēlebās	dēlerēs			
	dēlebat	dēleret			
	dēlebāmus	dēlerēmus			
	dēlebātis	dēlerētis			
dēlebant	dēlerent				
Futurum (simplex)	ik zal			(te) zullen	zullende
	verwoesten			verwoesten	verwoesten
	dēlebo			dēletūrus	dēletūrus
	dēlebis			-a, -um	-a, -um
	dēlebit			esse	
	dēlebimus				
dēlebitis					
dēlebunt					
Passivum	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus	
Praesens	ik word verwoest	moge ik verwoest worden	heb(t) medelijden*	verwoest (te) worden	
	dēleor	dēlear		dēlerī	
	dēlēris	dēleāris	miserēre		
	dēletur	dēleātur			
	dēlēmur	dēleāmur			
	dēlēminī	dēleāminī	miserēminī		
dēlentur	dēleantur				

* N.B. zie noot §3.4.1.

Passivum	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus
Imper- fectum	ik werd verwoest dēlēbar dēlēbāris dēlēbātur dēlēbāmur dēlēbāminī dēlēbantur	ik zou verwoest worden dēlērer dēlērēris dēlērētur dēlērēmur dēlērēminī dēlērentur		

Futurum (simplex)	ik zal ver- woest worden dēlēbor dēlēberis dēlēbitur dēlēbimur dēlēbiminī dēlēbuntur			(te) zullen verwoest worden dēlētum īrī
----------------------	---	--	--	---

3.4.3 Derde conjugatie

Onvoltooide tijden

Activum	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus	Participium
Prae- sens	ik overwin vincō vincis vincit vincimus vincitis vincunt	moge (laat) ik overwinnen vincam vincās vincat vincāmus vincātis vincant	overwin(t) vince vincite	(te) overwinnen vincere	over- winnend vincēns -entis

Imper- fectum	ik overwon vincēbam vincēbās vincēbat vincēbāmus vincēbātis vincēbant	ik zou overwinnen vincerem vincerēs vinceret vincerēmus vincerētis vincerent			
------------------	---	---	--	--	--

Activum	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus	Participium
Futurum (simplex)	ik zal overwinnen vincam vincēs vincet vincēmus vincētis vincent			te zullen overwinnen victūrus -a, -um esse	zullende overwinnen victūrus -a, -um
Passivum	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus	
Praesens	ik word overwonnen vincor vinceris vincitur vincimur vinciminī vincuntur	moge ik overwonnen worden vincar vincāris vincātur vincāmur vincāminī vincantur	vertrek(t)* proficīscere proficīsciminī	overwonnen (te) worden vincī	
Imperfectum	ik werd overwonnen vincēbar vincēbāris vincēbātur vincēbāmur vincēbāminī vincēbantur	ik zou overwonnen worden vincerer vincerēris vincerētur vincerēmur vincerēminī vincerentur			
Futurum (simplex)	ik zal overwonnen worden vincar vincēris vincētur vincēmur vincēminī vincentur			(te) zullen overwonnen worden victum īrī	

* N.B. zie noot §3.4.1.

3.4.4 Vierde conjugatie

Onvoltooide tijden

Activum	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus	Participium
Praesens	ik hoor	moge (laat) ik horen	hoor(t)	(te) horen	horend
	audiō	audiāam		audīre	audiēns
	audīs	audiās	audī		-entis
	audit	audiāt			
	audiāmus	audiāmus	audīte		
	auditīs	audiātīs			
audiunt	audiānt				
Imperfectum	ik hoorde	ik zou horen			
	audiēbam	audīrem			
	audiēbās	audīrēs			
	audiēbat	audīret			
	audiēbāmus	audīrēmus			
	audiēbātīs	audīrētīs			
audiēbant	audīrent				
Futurum (simplex)	ik zal horen			(te) zullen horen	zullende horen
	audiāam			audītūrus	audītūrus
	audiēs			-a, -um	-a, -um
	audiet			esse	
	audiēmus				
	audiētīs				
audient					
Passivum	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus	
Praesens	ik word gehoord	moge ik gehoord worden	verdeel(t)*	gehoord (te) worden	
	audiōr	audiāar		audīrī	
	audiōris	audiāaris	partīre		
	auditur	audiātur			
	audiōmur	audiāmur	partīminī		
	audiōminī	audiāminī			
audiuntur	audiāntur				

* N.B. zie noot §3.4.1.

Passivum	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus
----------	-------------	--------------	-------------	-------------

Imperfec- tum	ik werd	ik zou gehoord
	gehoord	worden
	audiēbar	audiērer
	audiēbāris	audiērēris
	audiēbātur	audiērētur
	audiēbāmur	audiērēmur
	audiēbāminī	audiērēminī
	audiēbantur	audiērentur

Futurum (simplex)	ik zal gehoord
	worden
	audiar
	audiēris
	audiētur
	audiēmur
	audiēminī
	audientur

3.4.5 De *capiō* groep

Een aantal werkwoorden gedraagt zich gedeeltelijk als werkwoorden van de *audio* groep, maar in een klein aantal vormen als de *vinco* groep. In de lemmata in het woordenboek blijkt dat uit de vorm van de infinitivus (*capere*).

3.4.6 De onregelmatige werkwoorden

I. *sum, esse, fui, part. fut. futūrus* 'zijn'

	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus	Participium
Prae- sens	ik ben	moge (laat)	wees(t)	(te) zijn	
		ik zijn			
	<i>sum</i>	<i>sim</i>		<i>esse</i>	
	<i>es</i>	<i>sīs</i>	<i>es</i>		
	<i>est</i>	<i>sīt</i>			
	<i>sumus</i>	<i>sīmus</i>			
	<i>estis</i>	<i>sītis</i>	<i>este</i>		
	<i>sunt</i>	<i>sīnt</i>			

	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus	Participium
Imper- fectum	ik was eram erās erat erāmus erātis erant	ik zou zijn essem (of forem) essēs esset essēmus essētis essent			
Futurum (simplex)	ik zal zijn erō eris erit erimus eritis erunt		wees(t) estō estō estōte suntō	(te) zullen zijn futūrus -a, -um esse of fore	zullende zijn futūrus -a, -um

II. *ferō, ferre, tūli, lātum* 'dragen', 'brengen'

Onvoltooide tijden

	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus	Participium
Prae- sens	ik breng ferō fers fert ferimus fertis ferunt	moge (laat) ik brengen feram ferās ferat etc.	breng(t) fer ferte	(te) brengen ferre	brengend ferēns -entis
Imper- fectum	ik bracht ferēbam ferēbās etc.	ik zou brengen ferrem ferrēs etc.			

Activum	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus	Participium
Futurum (simplex)	ik zal brengen feram ferēs etc.	(dat) ik zal brengen lātūrus -a, -um sim etc.	fertō fertō fertōte feruntō	(te) zullen brengen lātūrus -a, -um esse	zullende brengen lātūrus -a, -um
Passivum	Indicativus	Coniunctivus		Infinitivus	
Prae- sens	ik word gebracht feror ferris fertur ferimur feriminī feruntur	moge (laat) ik gebracht worden ferar ferāris etc.		gebracht (te) worden ferī	
Imper- fectum	ik werd gebracht ferēbar ferēbāris etc.	ik zou gebracht worden ferrer ferrēris etc.			
Futurum (simplex)	ik zal gebracht worden ferar ferēris etc.			(te) zullen gebracht worden lātum īrī	

IIIa. *volō, velle, volui* 'willen'

Onvoltooide tijden

	Indicativus	Coniunctivus	Infinitivus	Participium
Prae- sens	ik wil volō vīs vult volumus vultis volunt	moge (laat) ik willen velim velis velit velīmus velītis velint	(te) willen velle	willend volēns, entis
Imper- fectum	ik wilde volēbam volēbās etc.	ik zou willen vellem vellēs etc.		
Futurum (simplex)	ik zal willen volam volēs etc.			

IIIb. *nōlō, nolle, nolui* 'niet willen'

Onvoltooide tijden

	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus	Participium
Prae- sens	nōlō nōn vīs nōn vult nōlumus nōn vultis nōlunt	nōlim nōlīs nōlit nōlīmus nōlītis nōlint	nōlī nōlīte	nōlle	nōlēns, entis
Imper- fectum	nōlēbam nōlēbās etc.	nōllem nōllēs etc.			

IIIc. *mālō, mälle, mālui* 'liever willen'

Onvoltooide tijden

	Indicativus	Coniunctivus	Infinitivus	Participium
Prae- sens	mālō māvis māvult mālumus māvultis mālunt	mālim mālis mālit mālīmus mālītis mālint	mälle	mālēns, entis
Imper- fectum	mālēbam mālēbās etc.	māllem mālles etc.		

IV. *eo, ire, iī, itum* 'gaan'

IVa. Onvoltooide tijden

Activum/ passivum	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus	Participium
Prae- sens	eō īs it/itur īmus ītis eunt	eam eās eat/eātur eāmus eātis eant	ī īte	ire/irī	iēns, euntis
Imper- fectum	ībam ībās etc./ībātur	īrem īrēs etc./īrētur			
Futurum (simplex)	ībō ībīs etc./ībītur	itūrus -a, -um sīm	ītō ītō ītōte euntō	itūrus -a, -um cssc	itūrus -a, -um

IVb. Voltooiden tijden

	Indicativus	Coniunctivus	Infinitivus
Perfectum	iī īstī iit/itum est iimus īstis iērunt	ierim ierīs etc./itum sit	iisse(īsse)/itum esse
Plq.pf.	ieram ierās etc./itum erat	īssem īssēs etc./itum esset	
Futurum exactum	ierō ierīs etc./itum erit		

4 Telwoorden

		hoofd- telwoorden	rang- telwoorden	distributiva	adverbia numeralia
1	I	ūnus, a, um <i>een</i>	prīmus, a, um <i>eerste</i>	singulī, ae, a <i>telkens/ieder een</i>	semel <i>eenmaal</i>
2	II	duo, duae, duo	secundus <i>of alter</i>	bīnī	bis
3	III	trēs, tria	tertius	ternī (trīnī)	ter
4	IV	quattuor	quārtus	quaternī	quater
5	V	quīnque	quīntus	quīnī	quīnquiē(n)s
6	VI	sex	sextus	sēnī	sexiē(n)s
7	VII	septem	septimus	septēnī	septiē(n)s
8	VIII	octō	octāvus	octōnī	octiē(n)s
9	IX	novem	nōnus	novēnī	noviē(n)s
10	X	decem	decimus	dēnī	deciē(n)s
11	XI	ūndecim	ūndecimus	ūndēnī	ūndeciē(n)s
12	XII	duodecim	duodecimus	duodēnī	duodeciēs
13	XIII	trēdecim	tertius decimus	ternī dēnī	ter deciēs
14	XIV	quattuordecim	quārtus decimus	quaternī dēnī	quater deciēs
15	XV	quīndecim	quīntus decimus	quīnī dēnī	quīnquiēs deciēs
16	XVI	sēdecim	sextus decimus	sēnī dēnī	sexiēs deciēs
17	XVII	septendecim	septimus decimus	septēnī dēnī	septiēs deciēs
18	XVIII	duodēvigintī	duodēvicēsimus	duodēvicēnī	duodēviciēs
19	XIX	ūndēvigintī	ūndēvicēsimus	ūndēvicēnī	ūndēviciēs
20	XX	vigintī	vicēsimus	vicēnī	viciēs
21	XXI	ūnus et vigintī <i>of vigintī ūnus</i>	ūnus et vicēsimus <i>of vicēsimus prīmus</i>	singulī et vicēnī <i>of vicēnī singulī</i>	semel et viciēs <i>of viciēs semel</i>
22	XXII	duo et vigintī <i>of vigintī duo</i>	alter et vicēsimus <i>of vicēsimus alter</i>	bīnī et vicēnī <i>of vicēnī bīnī</i>	bis et viciēs <i>of viciēs bis</i>
28	XXVIII	duodētrīgintā	duodētrīcēsimus	duodētrīcēnī	duodētrīciēs
29	XXIX	ūndētrīgintā	ūndētrīcēsimus	ūndētrīcēnī	ūndētrīciēs
30	XXX	trīgintā	trīcēsimus	trīcēnī	trīciēs
40	XL	quadrāgintā	quadrāgēsimus	quadrāgēnī	quadrāgiēs
50	L	quīnquāgintā	quīnquāgēsimus	quīnquāgēnī	quīnquāgiēs
60	LX	sexāgintā	sexāgēsimus	sexāgēnī	sexāgiēs
70	LXX	septuāgintā	septuāgēsimus	septuāgēnī	septuāgiēs
80	LXXX	octōgintā	octōgēsimus	octōgēnī	octōgiēs
90	XC	nōnāgintā	nōnāgēsimus	nōnāgēnī	nōnāgiēs
100	C	centum	centēsimus	centēnī	centiēs
101	CI	centum (et) ūnus	centēsimus prīmus	centēnī singulī	centiēs semel
200	CC	ducentī, ae, a	ducentēsimus	ducēnī	ducentiēs
300	CCC	trecentī, ae, a	trecentēsimus	trecēnī	trecentiēs
400	CD	quadringentī, ae, a	quadringentēsimus	quadringēnī	quadringentiēs

		hoofd- telwoorden	rang- telwoorden	distributiva	adverbia numeralia
500	D	quīngentī, ae, a	quīngentēsimus	quīngēnī	quīngentiēs
600	DC	sescentī, ae, a	sescentēsimus	sescēnī	sescentiēs
700	DCC	septingentī, ae, a	septingentēsimus	septingēnī	septingentiēs
800	DCCC	octingentī, ae, a	octingentēsimus	octingēnī	octingentiēs
900	DCCCC	nōngentī, ae, a	nōngentēsimus	nōngēnī	nōngentiēs
1000	M	mille	mīllēsimus	singula mīlia	milliēs
2000	MM	duo mīlia	bis mīllēsimus	bina mīlia	bis milliēs
		of Ȩ			
1000000	𐌿	deciēs centēna mīlia	deciēs centiēs mīllēsimus	deciēs centēna mīlia	deciēs centiēs milliēs

Van de hoofdtelwoorden worden *ūnus*, *duo*, *trēs*, *ducentī* tot *nōngentī* en *mīlia* verbogen.

	masc.	fem.	n	masc.	fem.	n	masc.	fem.	n	
nom.	ūnus	ūna	ūnum	duo	duae	duo	trēs	trēs	tria	mīlia
gen.	ūnīus	ūnīus	ūnīus	duōrum	duārum	duōrum	trīum	trīum	trīum	mīlium
dat.	ūnī	ūnī	ūnī	duōbus	duābus	duōbus	tribus	tribus	tribus	mīlibus
acc.	ūnum	ūnam	ūnum	duo,duōs	duās	duo	trēs	trēs	tria	mīlia
abl.	ūnō	ūnā	ūnō	duōbus	duābus	duōbus	tribus	tribus	tribus	mīlibus

5 Maten, gewichten en munten

Hieronder volgt een overzicht van de meest voorkomende Latijnse termen. De corres-

ponderende Nederlandse eenheden zijn benaderingen van de Romeinse eenheden.

5.1 Maten

Lengtematen

De basiseenheid is de voet (*pēs*) = 30 cm. Een voet werd weer onderverdeeld in 16 'vingers' (*digiti*).

1 digitus (duim)	= 18.5 mm
1 pēs (voet)	= 30 cm
1 cubitus (el)	= 1.5 <i>pedēs</i> = 45 cm
1 gradus (pas)	= 2.5 <i>pedēs</i> = 75 cm
1 passus (twee passen)	= 2 <i>gradūs</i> = 1.5 m
mille passuum (Rom. mijl)	= 1.5 km

Oppervlaktematen

1 pēs quadrātus	= 0.09 m ²
1 iūgerum (morgen)	= 1/4 ha

5.2 Gewichten

1 libra = as	(Rom. pond) = 327 g
1 ūncia	(ons) = 27.3 g

5.3 Munten

1 aureus	= 25 <i>dēnārii</i>
1 dēnārius	= 4 <i>sēstertiī</i>
1 sēstertius	= 2.5 asses

Inhoudsmaten

- voor vloeistoffen

1 culleus	= 20 amphorae = 520 l
1 amphora	= 8 <i>congii</i> = 26 l
1 congius	= 6 <i>sextariī</i> = 3.25 l
1 hēmīna	= 0.27 l

- voor vaste stoffen

1 modius	(schepel) = 8.75 l
1 sēmimodius	(halve schepel) = 4.37 l
1 sextarius	(ook vloeibaar) = 0.55 l

De waarde van de Romeinse munten is moeilijk te bepalen doordat er in de loop van de tijd veel wijzigingen optraden. Voor de tijd van Caesar zou het bestaansminimum moeten worden gesteld op 400 à 500 sestertiën per jaar.

6 De Romeinse kalender

In de Romeinse tijdrekening gold aanvankelijk de maan als vast oriëntatiepunt.

Julius Caesar nam het zonnejaar als uitgangspunt en stelde een jaar op 365 dagen met zo nu en dan een schrikkelag. Dit is in feite de basis voor onze tijdrekening.

Het jaar werd benoemd naar de consuls van het jaar: P. Sulpicio C. Aurelio consulibus 'tijdens het consulaat van P. Sulpicius en C. Aurelius'.

De namen van de maanden waren de volgende: (mēnsis) Iānuārius, Februārius, Mārtius (oorspronkelijk de eerste maand van het jaar), Aprīlis, Māius, Iūnius, Iūlius (oorspronkelijk Quīntilis), Augustus (oorspronkelijk Sextilis), September, Octōber, November, December.

De dagen van de week heetten: Lūnae (diēs), Mārtis, Mercūriī, Iovis, Veneris, Sātūrnī, Sōlis.

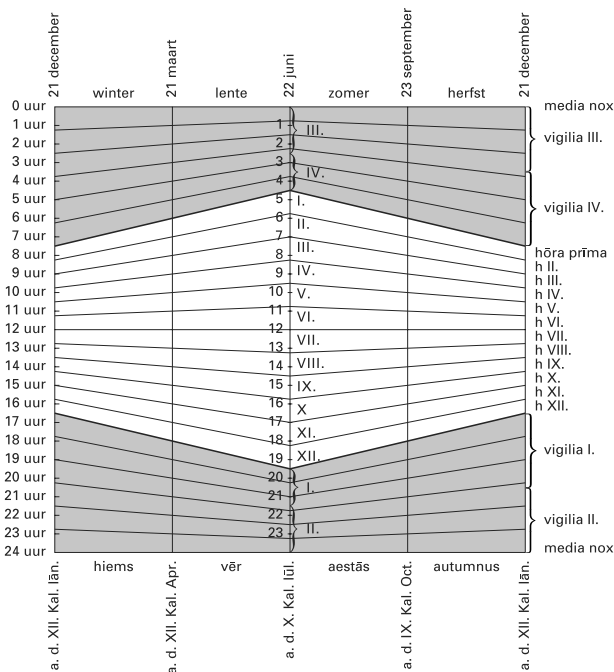
De datum werd berekend met behulp van drie vaste dagen:

Kalendae (Kal.)	1e dag van de maand
Nōnae (Nōn.)	5e dag van de maand (7e in maart, mei, juli en oktober)
Īdūs (Īd.)	13e dag van de maand (15e in maart, mei, juli en oktober)

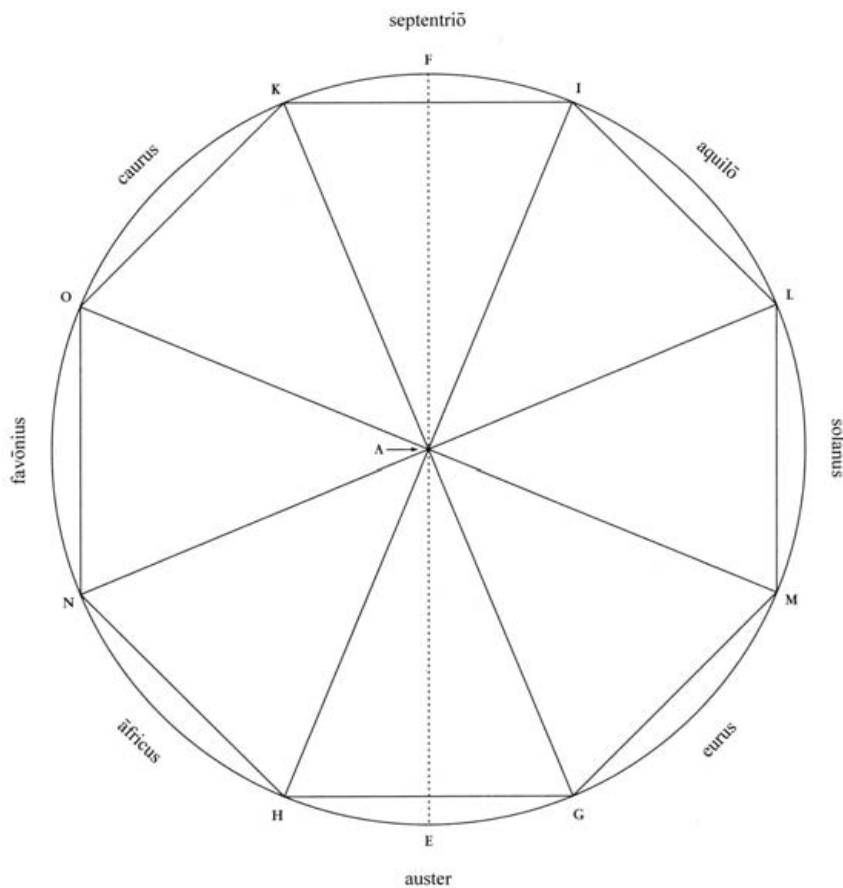
De andere dagen werden benoemd door vast te stellen hoeveel dagen ze voorafgaan aan de vaste oriëntatiepunten:

Kalendis Iānuāriis	1 januari
prīdiē Kalendās Iānuāriās	31 december
ante diem tertium Īdūs Mārtiās	13 maart (N.B. de Romeinen rekenden 'inclusief')

Een dag werd onderverdeeld in 12 hōrae ('uren'), waarvan de lengte afhing van de lengte van de dag tussen zonsopkomst en zonsondergang. Zie het volgende schema.

7 De acht windstreken*

* De afbeelding is met dank aan de uitgever ontleend aan 'Vitruvius Handboek bouwkunde vertaald door Ton Peters', Amsterdam, Athenaeum – Polak & Van Genneep 1997, p.52

8 Beknopt overzicht van de Romeinse geschiedenis

Staatkundige ontwikkelingen	Bouwwerken	Literatuur en wijsbegeerte	Enkele ontwikkelingen buiten Rome/het Romeinse Rijk
Voor Christus			
ca. 800 Nederzettingen op de Palatijn			814/3 Stichting van Carthago (le-gende)
753 Romulus sticht Rome, begin koningstijd (legende)			750 - 550 Griekse kolonies ge-vestigd in Zuid-Italië en Sicilië
616 - 509 Rome geregeerd door Etruskische koningen	ca. 600 Aanleg van het Forum Romanum		ca. 600 <i>Marsilia</i> gesticht als Griekse kolonie (Marselle)
509 Stichting van de <i>res publica</i> met twee consuls	510 Tempel van Juppiter op het Forum (legende)		
494 Instelling van het volkstribunaat			
451/450 Wet van de Twaalf Tafelen			480 De Grieken verslaan de Perzen bij Salamis
			447 Begin van de bouw van het Parthenon in Athene
396 Romeinen veroveren de Etruskische stad Veii			431 - 404 Peloponnesische oorlog tussen Sparta en Athene
ca. 386 Galliërs plunderen Rome		399 Dood van Socrates in Athene	
		ca. 380 Plato sticht de Academie in Athene	

Staatkundige ontwikkelingen	Bouwwerken	Literatuur en wijsbegeerte	Enkele ontwikkelingen buiten Rome/het Romeinse Rijk
ca. 345 – 290 Samnitiesche en Latijnse oorlogen: Rome expandeert naar het zuiden en het oosten	ca. 375 Aanleg van de Servische muur om Rome 312 Aanleg van de Via Appia en de Aqua Appia door Appius Claudius		333 – 323 Alexander de Grote verovert het Perzische rijk (incl. Egypte) Na de dood van Alexander de Grote valt zijn rijk uiteen in een aantal koninkrijken o.a. onder de Ptolemaeën (Egypte) en Seleucidën (Syrië), begin van de Hellenistische periode
281 – 275 Invasie en nederlaag van Pyrrhus, koning van Epirus		ca. 300 Epicurus ontwikkelt zijn filosofie (Athene)	
264 – 241 Eerste Punische oorlog: Rome verovert Sicilië		ca. 300 Zeno ontwikkelt de stoïcijnsse filosofie (Athene) 290 Stichting van de bibliotheek in Alexandrië (Egypte)	
	281 Via Appia doorgetrokken naar Tarente		
		240 Eerste toneelproductie in Rome door Livius Andronicus	237 – 218 Carthago veroverd Spanje
		Plautus (ca. 250 – 184) komedies	

Staatkundige ontwikkelingen	Bouwwerken	Literatuur en wijsbegeerte	Enkele ontwikkelingen buiten Rome/het Romeinse Rijk
<p>218 – 201 Tweede Punische oorlog: Hannibal verslagen door Scipio Africanus, Rome verovert groot deel van Spanje</p> <p>202 – 191 Rome verovert Gallia cisalpina (de Povalakte)</p> <p>200 – 150 Rome verovert Griekenland en Macedonië</p>		<p>Ennius (ca. 239 – 169) tragedies, epos (<i>Annales</i>)</p> <p>Cato (234 – 149) proza (o.a. <i>De agri cultura</i>)</p>	
<p>149 – 146 Derde Punische oorlog: Carthago verwoest, Africa wordt Romeinse provincie</p> <p>146 Mummius plundert Corinthe, Griekenland wordt Romeinse provincie (<i>Achaëa</i>)</p> <p>133 Tiberius Gracchus stelt voor om land in staats eigendom te verdelen, hij wordt vermoord (129)</p> <p>123 – 122 Hervormingsplannen van Gaius Gracchus, hij wordt gedood</p> <p>111 – 105 Oorlog tegen de Numidische koning Jugurtha, beslist door Marius</p> <p>102 – 101 Marius verslaat de Teutonen en de Kimbren</p> <p>91 – 89 Bondgenotenoorlog, verlening van het burgerrecht aan de Italische bondgenoten</p> <p>83 – 79 Burgeroorlog (Sulla tegen Marius), Sulla wordt dictator</p>	<p>146 Eerste marmeren tempel in Rome (Juppiter Stator)</p>	<p>Terentius (ca. 190 – 159) komedies</p> <p>Lucilius (ca. 180 – 103) satiren</p>	<p>112 Mithridates wordt koning van Pontus</p>

Staatkundige ontwikkelingen	Bouwwerken	Literatuur en wijsbegeerte	Enkele ontwikkelingen buiten Rome/het Romeinse Rijk
73 – 71 Slavenopstand geleid door Spartacus		Cicero (106 – 43) redevoeringen, filosofische en retorische geschriften	
64 – 63 Pompeius onderwerpt Syrië en Judaea		Varro (116 – 27) encyclopedist	
63 – 62 Samenzwering van Catilina ontdekt en onderdrukt door Cicero		Lucretius (ca. 97 – 55) leerdicht (<i>De rerum natura</i>)	
60 Eerste triumviraat (Pompeius, Crassus, Caesar)		Catullus (ca. 80 – 50) liefdesgedichten en epigrammen	
58 – 51 Caesar verovert Gallia transalpinia		Caesar (100 – 44) verslagen van zijn oorlogen	
49 – 46 Burgeroorlog tussen Pompeius en Caesar, Caesar verslaat Pompeius bij Pharsalus		Nepos (ca. 100 – 27) biografieën	
46 Kalenderhervorming door Caesar		Sallustius (86 – 34) geschiedschrijving	
44 Caesar wordt dictator voor het leven, vermoord op 15 (de Idus van) maart		Vitruvius (ca. 84 – 14) handboek over architectuur	
43 Tweede triumviraat (Antonius, Octavianus, Lepidus), Cicero vermoord			37 Inval van de Parthen in Syrië
31 Octavianus verslaat Antonius (en Cleopatra) bij Actium (in Griekenland)			
27 De senaat verleent Octavianus de titels Augustus en Princeps	27 Bouw van het Pantheon door Agrippa	Vergilius (70 – 19) gedichten (o.a. epos <i>Aeneis</i>)	
	9 Bouw van de Ara pacis Augustae	Horatius (65 – 8) gedichten (o. a. oden)	
		Livius (ca. 59 v. – 17 n. Chr.) geschiedschrijving (<i>Ab urbe condita</i>)	

Staatkundige ontwikkelingen	Bouwwerken	Literatuur en wijsbegeerte	Enkele ontwikkelingen buiten Rome/het Romeinse Rijk
12 - 9 De Romeinen veroveren Germania tot aan de Elbe		Tibullus (ca. 50 - 19) liefdeselegiën Propertius (ca. 50 - ca. 2) liefdeselegiën Ovidius (43 v. - 17 n. Chr.) gedichten (Metamorphoses)	
Na Christus			
9 Romeinen o.l.v. Varus vernietigd in het Teutoburgerwoud, de Rijn wordt de grens van het Romeinse Rijk			
14 Dood van Augustus			
14 - 37 keizer Tiberius		Phaedrus (? - ca. 50) fabels	ca. 30 Kruisiging van Jezus Christus
37 - 41 Caligula			
41 - 54 Claudius			
42 Mauretania ingelijfd			
43 Verovering (deel van) Britannia			
54 - 68 Nero		Seneca stoïcijns filosoof (ca. 4 - 65) brieven, tragedies, filosofische geschriften	
64 Brand van Rome, vervolging van christenen in Rome	64 Bouw van Nero's Domus aurea		
69 - 79 Vespasianus		Lucanus (39 - 65) epos (Pharsalia)	

Staatkundige ontwikkelingen	Bouwwerken	Literatuur en wijsbegeerte	Enkele ontwikkelingen buiten Rome/het Romeinse Rijk
70 Plundering van Jeruzalem		Plinius Maior (ca. 23 – 79) encyclopedist	
79 Uitbarsting van de Vesuvius, Pompeji en Herculaneum bedolven			
79 – 81 Titus	80 Bouw van het Colosseum en de Boog van Titus		
81 – 96 Domitianus		Martialis (ca. 40 – 104) epigrammen Petronius (?) roman (<i>Satyricon</i>) Tacitus (ca. 55 – ?) geschiedschrijving (o.a. <i>Annales</i>)	
96 – 98 Nerva			
98 – 117 Trajanus		Plinius Minor (ca. 61 – 113) brieven	
105 – 106 Dacia (Roemenië) wordt Romeinse provincie	112 Oprichting van de Zuil van Trajanus		
113 – 117 Oorlog tegen de Parthen		Juvenalis (67 – ca. 140) satiren	
117 – 138 Hadrianus		Suetonius (ca. 70 – ?) biografieën	
138 – 161 Antoninus Pius			
161 – 180 Marcus Aurelius		Apuleius (ca. 125 – ?) roman (<i>Metamorphoses</i>)	166 Gezantschap van Marcus Aurelius naar China
180 – 192 Commodus			
193 – 211 Septimius Severus		Tertullianus (ca. 160 – 230) christelijke theologische geschriften	

Staatkundige ontwikkelingen	Bouwwerken	Literatuur en wijsbegeerte	Enkele ontwikkelingen buiten Rome/het Romeinse Rijk
212 – 217 Caracalla			
212 Burgerrecht voor alle vrije inwoners van het Romeinse Rijk			
216	Bouw van de Thermen van Caracalla		
230 De Perzen vallen Mesopotamia binnen			
235 – 270 Invallen van barbaren en talrijke staatsgrepen			
250 Christenvervolgingen onder keizer Decius			
254 De Marcomanni vallen Ravenna aan			
256 Invallen van de Franken bij de Rijn			
Herstel van het centrale gezag onder Aurelianus (270 – 275) en Diocletianus (284 – 305)	271 Aureliaanse muur om Rome gebouwd		
ca. 300 Mediolanum (Milaan) wordt keizerlijke residentie		Lactantius (ca. 250 – ca. 325) christelijke theologische geschriften	
303 – 305 Grote christenvervolgingen			
306 – 337 Constantijn de Grote			
313 Edict van Milaan (christendom getolereerd naast andere culten)			
330 Constantijnopel wordt de tweede hoofdstad	329 Bouw van de eerste St.-Pieter voltooid		
361-363 Julianus 'de Afvallige', laatste heidense keizer		Ausonius (ca. 310 – 394) gedichten (Mosella)	375 De Hunnen verslaan de Goten bij de Dnjepr (Rusland), de Goten trekken westwaarts

Staatkundige ontwikkelingen	Bouwwerken	Literatuur en wijsbegeerte	Enkele ontwikkelingen buiten Rome/het Romeinse Rijk
379 – 395 Theodosius I de Grote		Ammianus Marcellinus (ca. 330 – ca. 393) geschiedschrijving	
380 Het christendom wordt staatsgodsdienst		Symmachus (ca. 345 – 402) brieven	
395 Splitsing van het Romeinse Rijk in een westelijk en een oostelijk deel		Claudianus (? – 404) gedichten	
		Hieronymus (ca. 345 – 420) christelijke theologische geschriften, bijbelvertaling (<i>Vulgata</i>)	
		Augustinus (354 – 430) christelijke theologische geschriften, autobiografie (<i>Confessiones</i>)	
402 Ravenna wordt de keizerlijke residentie			
406 De Franken en andere stammen vallen Gallië binnen			
410 De Visigoten onder Alarik I plunderen Rome, Britannia wordt opgegeven			
	424 Bouw van het Mausoleum van Galla Placidia in Ravenna		
429 – 430 De Vandalen veroveren Noord-Afrika		Sidonius Apollinaris (ca. 430 – 486) gedichten, brieven	
455 De Vandalen plunderen Rome			
476 De laatste Romeinse keizer (Romulus Augustulus) afgezet door Odoaker			